

EMPÚRIES. EVOLUCIÓ HISTÒRICA I HISTÒRIA DE LA RECERCA

**XAVIER AQUILUÉ,
PERE CASTANYER,
MARTA SANTOS,
JOAQUIM TREMOLEDA**

L'any vinent farà cent anys de l'inici de les excavacions arqueològiques a Empúries. La celebració d'aquesta important efemèride ens ofereix ara l'oportunitat de fer també un balanç de les vicissituds d'aquest projecte tan emblemàtic i significatiu per al nostre país. Al llarg d'aquest segle d'història podem resseguir, d'una banda, els progressos fets per la ciència arqueològica i l'avenç en el coneixement d'Empúries, i de l'altra, l'evolució de la gestió institucional que ha marcat el ritme i la intensitat de la seva recuperació patrimonial; unes transformacions que, en bona part, són també un reflex dels canvis més generals que va experimentar Catalunya durant el segle XX.

La recuperació de la memòria

Fins a la data oficial d'inici de la recuperació d'Empúries, el 23 de març de l'any 1908, el coneixement de la realitat emporitana es fonamentava sobretot en els treballs d'alguns erudits, barrejats amb llegendes populars. La lectura i interpretació dels textos antics i les constants notícies sobre troballes arqueològiques ajudà, a partir del segle XV, a fixar de forma progressiva l'emplaçament dels diversos nuclis que amb el temps havien configurat Empúries.

A banda de les descobertes fetes pels monjos servites del convent bastit el segle XVII damunt de les restes de la ciutat grega, les primeres excavacions fetes per part d'organismes oficials a Empúries van ser les realitzades per la Comissió Provincial de Monuments de Girona, que, entre els anys 1846 i 1848, destaparen bona part de la basílica paleocristiana situada en una de les finques del nucli grec.

No obstant aquests temptejos, la segona meitat del segle XIX va estar marcada per la intensificació de l'espoli sistemàtic de bona part dels terrenys, sobretot les àrees de necròpolis, a la recerca d'objectes i peces antigues que es venien a institucions, museus, antiquaris i col·leccionistes particulars, fet que va comportar la dispersió irrecuperable d'una bona part del fons emporità.

De l'inici a la consolidació del projecte arqueològic

L'any 1907, la decisió de la Junta de Museus de Barcelona –formada per la Diputació de Barcelona i l'Ajuntament– de comprar dos terrenys per tal d'iniciar les primeres excavacions arqueològiques fou determinant per a Empúries, perquè va suposar un canvi substancial en la política de compra d'objectes seguida fins al moment. El principal promotor i impulsor d'aquesta proposta va ser Josep Puig i Cadafalch, arquitecte i historiador, que assumí també la direcció tècnica dels treballs arqueològics.

Així, el dia 23 de març de 1908 van començar les excavacions, sota la supervisió d'Emili Gandia, que en fou responsable directe fins

Restitució de la ciutat d'Emporiae en el segle I dC,
segons dibuix de F. Riart.

a la fi de la Guerra Civil Espanyola. La seva dedicació a les ruïnes d'Empúries al llarg d'aquest dilatat període fou total i queda manifesta en la lectura dels seus diaris, en els quals, a més del registre arqueològic, anotava també moltes altres qüestions relatives a la gestió i desenvolupament del projecte arqueològic que llavors començava.

La campanya de l'any 1909 fou, per la importància de les troballes realitzades, una fita en la història de les excavacions emporitanes. En efecte, el dia 25 d'octubre es va trobar l'estàtua d'Asclepi, el déu de la medicina, que, amb el pas dels temps, ha esdevingut el símbol emporità per excel·lència.

Els èxits d'aquesta campanya esperonaren a continuar les tasques d'excavació i van confirmar l'encert de l'aposta inicial feta per la Junta de Museus, la qual, a més de les despeses destinades a l'excavació, continuà invertint en la compra de les diverses finques. L'ampliació gradual de l'àrea descoberta aconsellà, ben aviat, la construcció d'unes primeres instal·lacions i dependències damunt les ruïnes del convent servita, que van servir per acollir el primer museu d'Empúries i que foren l'embrió dels equipaments actuals.

Els trasbalsos polítics ocorreguts al llarg dels anys 20 del segle XX influïren, de retruc, en la continuïtat del projecte, i fins i tot motivaren l'aturada momentània dels treballs de camp. Malgrat que l'activitat es va reprendre l'any 1932, coincidint amb l'entrada en la direcció de Pere Bosch Gimpera, els esdeveniments que van acabar portant a la Guerra Civil l'estroncaren de nou. Mentrestant, però, ja s'havia deixat al descobert la pràctica totalitat de la ciutat grega.

La postguerra va estar marcada per un nou canvi en la direcció, que va passar a mans de Martín Almagro, i també en les línies d'actuació del projecte emporità: els treballs es centraren llavors en diferents solars de la ciutat romana i en altres zones situades a l'entorn d'Empúries, com ara les necròpolis. Aquesta etapa fou especialment fructífera pel que fa a la publicació científica de la recerca, i coincidí amb la creació de la sèrie *Monografies Emporitanes*, destinades a donar a conèixer els resultats dels treballs relacionats amb Empúries, i amb l'aparició, l'any 1939, de la revista *Ampurias*, orientada a convertir-se en un punt de referència de l'activitat arqueològica. La finalització de

les obres de reconstrucció de l'antiga nau de l'església del convent de Santa Maria de Gràcia, que s'havien iniciat durant l'etapa de Bosch Gimpera, va permetre ampliar successivament els equipaments disponibles, especialment aquells dedicats a l'exposició al públic i als magatzems. Una altra fita important fou la creació, l'any 1947, dels cursos d'arqueologia d'Empúries, que han continuat fins avui de manera ininterrompuda i que han esdevingut un referent obligat en la formació de molts joves estudiants d'arqueologia.

La represa de les institucions democràtiques va comportar un increment de l'activitat arqueològica i, a la llarga, també canvis en la gestió del jaciment, que continuava encara a mans de la Diputació de Barcelona, la qual havia heretat l'anterior paper de la Junta de Museus de Barcelona. L'aprovació de la Llei de museus per part del Parlament de Catalunya el dia 17 d'octubre de 1990, segons la qual Empúries havia de formar part del Museu d'Arqueologia de Catalunya, obrí les portes del seu futur traspàs a la Generalitat de Catalunya, que finalment va tenir lloc el 1995.

D'aleshores ençà, l'augment dels recursos –tant econòmics com humans– ha permès diversificar els fronts d'actuació i, a més de la recerca arqueològica, millorar també altres aspectes relacionats amb la conservació, presentació, difusió i divulgació del jaciment. L'excavació de nous sectors, la reforma del museu –que pràcticament s'havia mantingut sense canvis significatius des de l'any 1961–, la incorporació de nous mitjans de presentació, la senyalització i definició dels itineraris de visita, el desenvolupament d'una àmplia oferta de serveis didàctics i d'atenció al públic o la restauració de diversos sectors del conjunt arqueològic exemplifiquen la plena consolidació d'un projecte que, recordem-ho, s'havia iniciat un segle abans.

Empòrion, Emporiae, Empúries

Els cent anys d'arqueologia emporitana han proporcionat un coneixement irregular i desigual de les característiques i especificitats dels diversos nuclis de poblament que en el transcurs del temps configuraren Empúries. No obstant això, és possible presentar, encara que sigui de forma resumida, la seqüència general del jaciment, amb el benentès que insistirem aquí, sobretot, en les principals novetats arqueològiques realitzades durant aquests darrers anys.

Per començar, l'evolució del paisatge ha provocat canvis considerables en l'aspecte que presentaven l'Empordà i, per tant, la zona emporitana en l'antiguitat. Per a la reconstrucció del paleopaisatge de les èpoques que ara ens ocupen –fonamentalment d'ençà del període del bronze final, passant per l'arribada dels primers navegants grecs a aquestes costes i fins a l'antiguitat tardana–, disposem, primer, de les noves dades obtingudes a través de

Vista actual de Sant Martí d'Empúries, la Paleòpolis d'Emporion, el primer assentament colonial grec.

FONS FOTOGràFIC MAC-EMPÚRIES

FONS FOTOGràFIC MAC-EMPÚRIES

El sector de la Neòpolis d'Emporion.

les diferents anàlisis multidisciplinàries aplicades al territori d'Empúries a partir dels anys 80 en endavant.

L'estudi de la formació i evolució d'aquest paisatge, en tant que realitat canviant en el transcurs dels segles, és absolutament imprescindible per comprendre les dinàmiques de poblament de cadascuna de les etapes històriques, atès que va condicionar, des dels temps més remots, els seus patrons d'assentament. L'entorn geogràfic d'Empúries en època antiga n'és una bona mostra: al voltant del promontori emporità hi havia altres turons, serres i petites elevacions, a redós dels quals s'estenien unes àmplies zones baixes ocupades per aiguamolls i cursos fluvials canviant: el Ter al sud i el Fluvià al nord.

Quant al poblament d'aquesta part de la plana empordanesa, l'època del bronze final marcà una clara progressió de l'hàbitat, que es localitzà en aquestes petites elevacions pròximes a la costa, i que fou paral·lel a l'inici del desenvolupament agrícola d'aquesta àrea. A més dels jaciments coneguts de fa temps, com

Les termes públiques de la ciutat romana d'Empúries localitzades a l'anomenada insula 30.

el de Parrallí, hi podem afegir el de Sant Martí d'Empúries, ben documentat arran de les excavacions realitzades els darrers anys en diferents punts del nucli actual.

Amb tot, el registre arqueològic assenyala que els primers assentaments estables dels diferents turons que hi havia en aquest sector de la costa, entre les antigues desembocadures dels rius Fluvià i Ter, corresponen a la primera etapa de l'edat del ferro, entre la segona meitat segle VII i l'inici del segle VI aC. Les excavacions realitzades a Sant Martí d'Empúries posaren al descobert diverses restes d'habitatge, que segueixen unes pautes semblants a les d'altres nuclis propers, que triaven igualment turons de poca alçada emplaçats sovint entre el mar, els estanys interiors i els aiguamolls.

Els contactes que aquesta població indígena va establir amb comerciants fenicis, etruscs i posteriorment també grecs es fan evidents per la presència d'objectes importats en els diferents horitzons d'aquest primer poblat localitzat a Sant Martí d'Empúries, i per la composició dels conjunts funeraris de la necròpolis d'incineració d'aquesta època, excavada recentment a la muntanya de Vilanera.

Aquests contactes preliminars permeten entendre ara millor la creació de l'assentament colonial focu-massaliota d'Empòrion, entorn del segon quart del segle VI aC, al mateix turó de Sant Martí d'Empúries, la Paleòpolis o ciutat vella esmentada per Estrabó. Les característiques topogràfiques d'aquest turó –que s'endinsava al mar i es trobava unit a terra ferma per un petit istme, a tocar de la desembocadura del Fluvià i tancant pel costat nord una fondalada marítima que constituïa un excel·lent port natural– s'ajustaven perfectament a les necessitats d'un empori comercial.

Cap a mitjan segle VI aC, és a dir, no gaire temps després del primer assentament grec a Sant Martí d'Empúries, es creà un segon nucli urbà a la banda sud de la badia portuària que coneixem com la Neàpolis, terme encunyat per Puig i Cadafalch. Actualment coneixem gairebé la totalitat de les restes corresponents a les fases més modernes de la ciutat –d'època hel·lenística i romana–, que ocupen una extensió total d'aproximadament unes 5 hectàrees. Les excavacions arqueològiques, especialment intenses entre els anys 1908-1936 però també reactivades els darrers anys, han possibilitat determinar que el nucli originari es localitzava a redós del port i que, amb els segles, l'àrea ocupada es va anar

estenen progressivament cap al sud. A partir d'aquell moment, doncs, Empòrion quedà formada per l'antic barri de la Paleòpolis i pel nucli de terra ferma o Neàpolis. Dels treballs més recents, esmentarem només els realitzats al sector meridional, que han permès conèixer l'evolució detallada de les ampliacions de les muralles de la ciutat i especialment de l'àrea sacra, així com el projecte d'excavació del sector de l'estoa, actualment en curs.

L'entrada en escena de Roma a Empúries, i també a la Península Ibèrica, s'emmarca dins la Segona Guerra Púnica, l'any 218 aC, en què les tropes de Gneu Comeli Escipió van desembarcar al port emporità per tallar la rereguarda a l'exèrcit cartaginès, camí de Roma. La victòria final romana en el conflicte va fer possible començar un procés de domini i conquesta del territori, fenomen que coneixem com la romanització i que amb el temps va suposar l'aculturació definitiva de la població indígena o ibèrica a Roma. El paper d'Empòrion durant aquesta etapa inicial del procés fou, una vegada més, determinant, com demostra el fet que l'any 195 aC l'assentament va acollir novament el desembarcament de les tropes del cònsol roma Marc Porci Cató per tal d'esclafar la revolta indígena.

Les importants reformes urbanístiques endegades a partir d'aquest moment a Empòrion demostren l'encert de la decisió presa pels emporitans. Les obres a l'àrea portuària, la construcció de l'àgora i l'estoa al bell mig de la Neàpolis o la remodelació del recinte religiós i de les muralles posen de manifest que aquesta fou una de les etapes de més vitalitat en la història de la ciutat, com a conseqüència de la intensa activitat comercial del port emporità en les rutes del comerç itàlic vers Hispània.

La instal·lació d'un campament militar romà a la part alta del turó d'Empúries al segle II aC no degué comportar, doncs, cap inconvenient per a Empòrion, que suposem que va gaudir d'una relativa independència política durant aquesta etapa inicial de la romanització. Damunt de les restes d'aquest campament es bastí, a l'inici del segle I aC, una ciutat de nova planta que ocupà una extensió de 22,50 hectàrees. Empúries, d'ençà d'aquell moment, va quedar constituïda pels dos antics nuclis grecs, la Paleòpolis i la Neàpolis, i per la nova ciutat romana, de la qual desconeixem l'estatut jurídic inicial.

Les excavacions arqueològiques més recents s'han centrat a acabar de descobrir totalment l'àrea del fòrum, el centre cívic urbà, amb una interessant seqüència que il·lustra, a petita escala, l'evolució general de la ciutat des de la seva fundació fins a l'abandonament final. Especialment remarcable és la monumentalització d'aquest espai, que va tenir lloc cap a les acaballes del segle I aC, tot coincidint amb la creació del *municipium* Emporiae i la unificació definitiva amb l'antic recinte grec. Les darreres intervencions, a la denominada insula 30, on s'han excavat les restes de les termes públiques, completen i amplien la visió tradicional d'aquesta ciutat, de la qual només coneixem encara una petita part.

FONS FOTOGràFIC MAC-EMPÚRIES

El fòrum de la ciutat romana d'Empúries.

A partir de la segona meitat del segle I dC es van produir els primers símptomes de regressió urbana i de transformació funcional de determinats sectors d'Emporiae. El procés d'abandonament progressiu dels espais urbans finalitzà a la segona meitat del segle III dC, fins al punt que l'únic lloc d'habitació que es va mantenir fou el de Sant Martí d'Empúries. De mica en mica, les antigues ruïnes de les ciutats grega i romana començaran a quedar cobertes per la sorra, i es va esborrar així el rastre que ara ens esforcem a recuperar.

Llevat d'una extensa àrea cementiral articulada entorn d'una església o *cella memoriae* bastida al segle IV dC damunt les restes de l'antiga ciutat grega, durant tota l'antiguitat tardana l'activitat es concentrà a Sant Martí d'Empúries, que va ser la seu del bisbat del seu nom i que exercí la capitalitat política, administrativa i ideològica d'un ampli territori. Les excavacions fetes a les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena, que encara continuen, han aportat ja noves dades en relació amb l'organització de l'assentament en aquest període.

Empúries es mantingué com la capital del comtat fins al segle XI, moment en el qual la capitalitat es traslladà a Castelló d'Empúries, però l'ocupació de l'indret s'ha mantingut fins als nostres dies, i ha esdevingut així l'únic lligam constant que permet enllaçar l'origen més remot de la ciutat amb l'Empúries actual.

Xavier Aquilué és director del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries.

Pere Castanyer, Marta Santos i Joaquim Tremoleda formen part de l'equip científic del Museu.